

II. ÉLETMŰVEK, PÁLYAKÉPEK, IRODALOMTÖRTÉNETI, MŰELEMZŐ VÁZLATOK

A fejezet pályaképeket, a kerettanterv összes kötelező irodalmi művének rövid elemzését és az epikus művek tartalmi kivonatát tartalmazza.

AZ IRODALMI MŰVEK VIZSGÁLATA, CSOPORTOSÍTÁSA

Az irodalomtudomány az irodalommal foglalkozó tudományágak gyűjtőneve; két fő ága: irodalomtörténet, irodalomelmélet

- az irodalomtudomány **megismerési módszerei** sokfélék és időben változók
 - a XIX. századtól uralkodó megközelítések az irodalmi művet elsősorban **a szerző, egy közösség vagy egy kor lelkületének lenyomataként** vizsgálják (a műelemzés során meghatározó szempont a szerzői életrajz, a keletkezési körülmények stb.)
 - a XX-XXI. századi elméleti iskolák **elsődlegesen a művet magát vizsgálják** (szerkezet, nyelvi megformáltság, a szöveg belső törvényszerűségei szerint működő világa, a befogadóra gyakorolt hatás stb.), a külső valóság-megfeleltetések (történelmi, társadalmi, politikai körülmények, életrajz) csak kiegészítő elemek
- **a szépirodalmi kommunikáció:** az olvasás is kommunikációs folyamat; a feladó: az író/költő; a vevő: a befogadó; az üzenet: a műalkotás; **közvetett, egyirányú kommunikáció**, hiszen a befogadó nem az alkotóval, hanem a művel lép értelmező kapcsolatba: **szerző → mű → befogadó**
- az irodalmi művekben a szerző „megkettőződik”:
 - a lírai művekben nem a költő, hanem a **lírai alany / lírai én / versbeszélő / költői én** szólal meg (a legszemélyesebbnek tetsző szerelmes vers beszélője sem azonos magával az életrajzi szerzővel)
 - az **epikai művek elemzése során** nem az író, hanem az **elbeszélő** adja elő a történetet; az ő szerepét, az elbeszélői nézőpontot, beszédhelyzetét kell vizsgálni (pl. milyen az elbeszélő kapcsolata az általa elbeszelt világgal)
 - a **drámai művekben** nyilvánvaló, hogy nem a szerző, hanem a szereplő megnyilvánulásait olvasuk (kivéve a szerzői utasításokat)
- a szöveg értelmezésének (az üzenet dekódolásának) sajátos törvényszerűségei vannak, hiszen az irodalmi szöveg állításai nem tényszerűen igazak; az olvasó egyszerre fogadja el igaznak és kitalálnak (fiktívnek) a szöveget
- **a művészet szerepe 1. gyönyörködtetés** (esztétikai élmény okozása); **2. szórakoztatás** (a szöveg érzelmi és szellemi örömforrás); **3. tanítás** (gyakran erkölcsi útmutatás) (esetleg agitatív célzat [meggyőző szándék])
- **a szépirodalom (magas irodalom):** a szórakoztatáson kívül összetett esztétikai élményt kínál; ide tartoznak a klasszikus szövegek, amelyek művészi értékük miatt részei az irodalmi kánonnak
- **a populáris (szórakoztató) irodalom:** népszerű, szórakoztató jellegű, könnyen befogadható irodalom, a befogadó szándéka a kikapcsolódás; a szórakoztató irodalom olvasója többnyire a történetre, az ábrázolt jellemekre koncentrál, nem a szövegformálás sajátosságaira; a populáris irodalom nem feltétlenül minőségkategória (egy bestseller lehet jó és gyenge szöveg is); a tömegkultúra sajátossága, hogy üzleti célok is vezérlik (a terjesztőknek fontos a nyereség); populáris műfajok pl.: krimi, sci-fi, young adult, cyberpunk, fantasy, dalszöveg)

Műnemek

- az irodalom műnemek szerinti felosztását Arisztotelész alkotta meg *Poétika* című művében
- a három műnem: **líra, dráma, epika**; a műnemek több műfajból álló csoportok

Gyergyai Albert: *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról*

- a könyvnyomtatás elterjedésének századában megnőtt az olvasni tudók aránya, így megjelent a **szórakoztató, világi szépprózára** való igény (pl. ebben a korban keletkezett Ilosvai Selymes Péter Toldiról szóló széphistóriája is, amelyet Arany János használt a Toldi-trilógia megírásához)
- a **széphistóriák hősi/szerelmi témájú verses epikus művek**; a szórakoztatás mellett erkölcsi tanító funkcióval bírnak
- Gyergyai (Gergei) Albert Árgirus királyfiról szóló, nótajelzéssel ellátott (tehát énekes előadásra szánt) széphistóriájának forrása egy olasz krónika
- **műfaja tündérmese** → **a mese műfaji konvencióit alkalmazza**: szereplői (tündérlány, boszorkány, ördögfiak, legkisebb királyfi), csodák (az almafa háromszor virágzik, csodakert), a hármas meseszám (három ördögfi, a szerelmesek három találkozása), cselekményelemek (árulás, csábítás leküzdése és a boldogság megtalálása)
- **egyszerű versnyelv** (négy soros versszakok, tizenkét szótagos sorok, bokorrim)
- **reneszánsz életszemlélet** (az evilági boldogság, a szerelem érték)
- Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* című drámai költeménye a széphistória feldolgozása

PORTRÉ: BALASSI BÁLINT

Irodalomtörténeti helye

- **a magyar nyelvű irodalom első klasszikusa**; művelt humanista költő (poeta doctus)
- lírai művei életében nem jelentek meg nyomtatásban, csak kéziratos formában terjedtek
- halála után is sokáig csak az istenes versei jelentek meg nyomtatásban; **szerelmi költészetét csak az 1874-ben felfedezett Balassi-kódexből ismerhette meg a maga teljességében az utókor**
- a XVII. századi magyar költészetre szemléletbeli és poétikai szempontból nagy hatással volt (tanítványa, a szintén költő Rimay János is folytatta költői hagyományát)

Balassi Bálint élete (1554–1594)

1554-ben, Zólyomban született református főnemesi családban; nevelője Bornemisza Péter, a korszak ismert prédikátor írója volt, később Nürnbergben tanult (hét nyelven beszélt, kivételes műveltség) → apját felségárulás vádjával bebörtönözték → elvesztették a családi vagyont → katonáskodás (részt vett egy hadjáratban az erdélyi fejedelem, Báthory István ellen, de később baráti viszony alakult ki a fejedelem és közte, Lengyelországba kísérte a fejedelmet) → megjelent nyomtatásban a *Beteg lelkeknek való füves kertecske* című műve (vallásos elmélkedés; németből fordítva) → 1578-tól több évig tartó szerelem Ungnád Kristóf felesége, Losonczy Anna iránt → 1584-ben érdekházasságot kötött Dobó Krisztinával → állandó pereskedés (vagyonért, birtokokért pl. a Dobó családdal) → házasságát érvénytelenítették → 1589 szerelem Wesselényi Ferenc feleségével, Szárkándy Annával → *Szép magyar komédia* (egy antik olasz környezetben játszódó olasz pásztorjáték átírata) → a tizenöt éves háborúban végvári harcos; a törökellenes harcokban részt vett, Esztergom ostromakor megsérült és meghalt (1594)

A valódi szerelmi kapcsolatai és a verseiben megnevezett nők közti kapcsolat sokszor bizonytalan. (Losonczy Anna – Júlia-, Szárkándy Anna – Célia-versek [?], az Anna-versek életrajzi mintája bizonytalan; Fulvia [?] → a lírai önéletrajzként olvasható Balassi-kötetet nem kell az életrajzi referenciák felől olvasni)

Balassi költészetének általános jellemzése

- költészetét **a hagyománykövetés és merész, egyéni újítások kettőssége** jellemzi
- **középkori, reneszánsz és manierista vonások** egymás mellett (a leghangsúlyosabbak a reneszánsz jegyek)
 - az egyéniségen, az egyéni hangon, **a személyiségen a hangsúly**

A görög mitológia

- a görög teremtéstörténetben **a kozmosz az őselemek nászából fejlődik ki** (Gaia, a szélesmellű Föld; Uranosz, az Ég ura; Erósz, a szerelem a világ kialakulását elindító erő)
- a teremtést az **istenek viszálya** követi → az első és második istennemzedék (Uranosz és Kronosz) bukása után kialakul **a világ hierarchikus rendje** (Zeusz uralma)
 - a **halhatatlan görög istenek** az Olümposzon élnek, nektárral és ambróziával táplálkoznak, emberi vonásokkal rendelkeznek (erényeik mellett gyengeségeik is vannak), alakváltók, azaz képesek ember vagy állat alakjában megjelenni
 - az ember az isteni akaratnak alávetett lény
 - az ember teremtéséről a görög mitológiában többféle elképzelés él (pl. Prométheusz-mítosz)
 - a szóbeliségben terjedő görög mítoszokat az antikvitás görög-római szerzőinek későbbi műveiből ismerjük (pl. Hésziodosz: *Istenek születése*, Homérosz eposzai, Szophoklész tragédiái)

Görög istenvilág		Római istenvilág
Görög név	Tevékenységi kör	Latin név
Zeusz	főisten, az ég ura	Jupiter
Héra	a házasság, a család védőistene	Juno
Poszeidón	tengeristen	Neptunus
Hádész	az alvilág istene	Pluto
Pallasz Athéné	a tudományok, mesterségek istennője	Minerva
Apollón	a költészet, a művészet és a nap istene	Apollo
Artemisz	a vadászat szűz istennője, a vadon úrnője	Diana
Aphrodité	a szépség és a szerelem istennője	Venus
Hermész	a kereskedők és tolvajok istene, az istenek hírnöke	Mercurius
Árész	a háború istene	Mars
Héphaisztosz	a tűz és a kovácsmesterség sánta istene	Vulcanus
Dionüszosz	a bor, a mámor, a szőlőtermesztés istene	Bacchus
Múzsák	a művészeti ágak kilenc istennője; feladatuk az istenek dicsőítése és az emberi gondok enyhítése a művészet segítségével; szívesen időztek a Helikon síkságon vagy a Parnasszosz-hegy tövében	

A görög mitológia néhány története dióhéjban

- **Prométheusz:** Prométheusz titánt és testvérét, Epimétheuszt megbízta Zeusz, hogy alkossanak lényeket, akik benépesítik a földet. Epimétheusz alkotta meg az állatokat, Prométheusz az embereket. Prométheusz az emberek számára ellopta a tüzet, ami addig csak az istenek tulajdona volt. Zeusz megbüntette: a Kaukázus hegyén sziklához láncoltatta, ahol egy sas Prométheusz mindennap újra és újra visszánövő máját marcangolta. A titán akkor térhetett vissza az Olümposzra, mikor Héraklész lelőtte a sast.
- **Thészeusz és Ariadné:** Ariadné, a krétai királylány beleszeretett Thészeuszba, a nagyhírű athéni hősbe. Thészeusznak egy gombolyag fonalat adott, amikor a férfi a labirintusba zárt

- a római úr (= a passzív ellenálló) nem segítség (a római úr is táncolni kezd)
- a beszéddel való ellenállás nem segít (ezt fejezi ki a nyelvek lebénítása, csúfondáros kiöltése)
- Mario (= az aktív ellenálló, aki a humánus nevében végez a diktátorral, amikor emberi méltósága sérül) → az elbeszélés végén egyértelmű állásfoglalás e mellett a magatartás mellett („Rettenetes vég, szörnyű, végtelen befejezés. És fölszabadító vég mégis.”)
- narrátor: kívülálló értelmiségi, szemtanú-résztvevő, de cselekvésképtelen
- meghatározó prózapoétikai kifejezőeszközök: késleltetés, előreutalások, sűrítés

Színház- és drámatörténet: a modernizmus drámai törekvései

Bertolt Brecht (1898–1956)

Brecht színházi karrierjét színházi kritikusként, majd dramaturgként kezdte az 1920-as évek elején → drámaíróként az áttörő sikert a berlini Deutsches Theaterben bemutatott darabjaival érte el (a kor legnagyobb rendezőivel dolgozott: Max Reinhardt, Erwin Piscator) → baloldali, antifasiszta nézetei miatt üldözték, ezért hosszú ideig emigrációban élt → a háború után Kelet-Berlinben megalapította saját színházát, a Berliner Ensemble-t

Fő művei: *Galilei élete* (1938–1939); *A szecsuáni jólélek* (1938–1940); *Kurácsi mama és gyermekei* (1939); *Állítsátok meg Arturo Uit!* (1941); *A kaukázusi krétakőr* (1944)

A brechti epikus színház főbb vonásai

- Brecht szerint a XX. századi ember alapélményeinek leképezéséhez átfogó színházi reformra, a konvenciók megbontására van szükség; az első világháború pusztítása után világossá vált: lehetetlen a hagyományos értelemben vett hős drámai megjelenítése → a polgári színjátszás hagyományával szemben a színháznak társadalmi-politikai funkcióit kell előtérbe helyezni
- az epikus színház elméletét csak a gyakorlat után dolgozta ki az 1930-as években Piscattal
- az epikus színház: **az előadás folyamatot mesél el (nem megjelenít)**, érvekkel dolgozik, nem hagyományos dramaturgiával
- az epikus színház egyes jelenetei önmagukban is működnek, alig van benne konfliktus; sokszor a jeleneteknek külön címük van: Mert a világ megváltoztatható.
- az epikus színház dramaturgiai, színpadi hatáskeltő eszközei
 - **songok**, betétdalok (funkciója: a jelenetek elválasztása, kommentálása, kizökkentés; általában parodizált operaáriák, látszólag mély érzelmekről vallanak, lényegében a kiszolgáltatottságról szólnak; Kurt Weil zeneszerző zenésítette meg)
 - **elidegenítő effektusok** (Verfremdungs-effekt) használata: a színpadi történetet értelmező **feliratok**, önironikus **kiszólások**, **világítás**, ami nem a valóság illúzióját kelti, hanem ráirányítja a figyelmet bizonyos jelenségekre (a távolságtartásra és az illúziók lerombolására törekszik: nem hagyja, hogy a befogadó azonosuljon a látottakkal; nem elsősorban az érzelmekre, hanem az értelemre kíván hatni)
 - **a színész nem éli bele magát szerepeibe**, hanem kívülről szemléli a karaktert; stilizált játékmód, a színész gesztusai erős jelzések (színészvezetésben minta az ősi kínai no színház)
 - az ének-próza-tánc-mimika-zene egysége

Koldusopera

- más címen: *Háromgarasos opera*; keletkezés: 1928-ban volt a kétszáz éves évfordulója annak, hogy Londonban bemutatták John Gay szatirikus *Koldusoperáját* (az eredeti darab témája: a politikai és üzleti életet ugyanolyan törvényszerűségek mozgatják, mint a közönséges rablóbandákét) → Brecht átírja, átértelmezi: **a polgári társadalmi rend alapjait megkérdőjelező tandróma** (opera, operett és ezek paródiája is)
- a dráma világképét meghatározza a **marxizmus** (az ember társadalmi lény, ki van szolgáltatva a kapitalista gazdasági mechanizmusoknak; túlélése érdekében kénytelen áruba bocsátani magát)
- a darab célja: a néző gondolkodjon el a társadalmi működés megváltoztatásának lehetőségein
- **cselekményszerkezet**:
 - Előjáték: vásár a londoni Sthóban; vegyes közönség, főleg koldusok, tolvajok és utcalányok a szereplők

A KÖTELEZŐ OLVASMÁNYOK LEGFONTOSABB ADATAI

A táblázat összegzi a nagyobb terjedelmű kerettantervi kötelező művek (regények, drámák és verses nagyepikai alkotások) alapadatait. A művek cselekményének leírását és kifejtettebb elemzését ebben a kötetben, a II. Életművek, pályaképek, irodalomtörténeti, műelemző vázlatok című fejezetben olvashatod. A táblázat csak azokat az alkotásokat tartalmazza, amelyek szerepelhetnek a középszintű írásbeli érettségi irodalmi tesztjében, azaz nincsenek köztük a választható kötelező olvasmányok, illetve azok, amelyeket nem teljes terjedelmükben, csak részleteiben kell ismerni.

Szerző, cím; A keletkezés / az első kiadás ideje	Műfaj	A cselekmény tere		Főbb szereplők	Témafelvetések, szövegformálási és stilisztikai sajátosságok
		A cselekmény ideje			
Szophoklész: <i>Antigóné</i> (Kr. e. V. sz.)	tragédia; konfliktusos dráma	Théba, a palota előtt	egy nap alatt	Antigóné	téma: a zsarnoki hatalom természete; a hübrisz (az istenekkel magát egyenrangúnak gondoló ember gőgje); az isteni és az ember alkotta törvények ütközése; sorsszerűség, mártíromság szerkezet: kardalok és 2-3 szereplő között zajló párbeszéd jelenetek váltják egymást, a tragédia klasszikus szerkezeti felépítése érvényesül meghatározó esztétikai minőség: a pátoz
				Izsméné	
		Kreón			
		Haimón			
		Teiresziász			
				Euridiké	
Katona József: <i>Bánk bán</i> (1819)	tragédia; történelmi dráma; konfliktusos és középpontos dráma	a királyi palota	egy nap	Bánk bán	téma: a nemzeti önállóság, függetlenség kérdése; a magánember és a közember (az ember és polgár) belső konfliktusa műfaj: történelmi dráma; az első négy szín konfliktusos dráma (értékrendek ütköznek), az utolsó felvonás a középpontos dráma jegyeit hordozza (Endre a középpont) stílus: ötös jambusban írt, a feszültségkeltés hagyományos drámai eljárásait használó, klasszicista és romantikus jegyeket hordozó, fennkölt drámai szöveg
				Melinda, Soma	
	Miklál és				
	Simon				
	Petur bán				
	Tiborc				
	Gertrudis				
	Ottó				
	Izidora				
	Biberach				
	Endre				
	Myska bán				
	Solom mester				